स्खद्नं

स्खम्, इ ड स्खो। इति कविकल्पद्रुमः॥(भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) स्खन्न इच्छ शब्दोऽरणम्। इ, स्कभ्नाति। ड, स्कभ्नते कवाटेन द्वारं लोकः। चस्कभ्ने। इति दुर्गादासः॥

स्खान्द्, क्ली, (स्खन्दखेदमिति। स्खन्द+भण्।) स्खन्दयुराणम्। यथा,—

"वाराहञ्च तथा स्खान्द्ं वामनं कूर्म्मसंज्ञकम्॥
इत्यादि नारदीयपुराणम्॥

स्खम् विवरणं पुराणशब्दे द्रष्टव्यम्॥

स्खु, ग न अ०ऽतृती। आह्वाने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (क्र्या०-स्वा० च-अभ०-सक०-सेट्।) ग अ, स्कुनाति स्कुनीते। न अ, स्कुनोति स्कुनुते। चुस्कुव। उड्डतिस्कुरणम्। आह्वाने। इति प्राचः।

"स्कुनाति च स्कुनीते च स्कुनोत्याह्वानऽपि च। स्कन्दते स्कुन्दते चापि षड्ड्वानवाचिनः॥"

इति भट्टमञ्जः॥

आवरणे इति पाणिनीयाः। स्कुनाति शलुं बाधेन भटः आच्छादयतीत्यर्थः। इति रमानाथः। इति दुर्गादासः॥

स्खुद, इ ड आह्वाने। उड्डतौ। उत्प्लुत गत्याम्। इति कविकल्पद्रुमः॥(भ्वा०-आत्म०-सक०-अक० च-सेट्। "पञ्चमस्वरीति धातुप्रदीपरामौ। 'स्कन्दते स्कुन्दते चापि षड्ड्वानवाचिनः।' इति भट्टमञ्जोऽपि।

चुस्कुन्दिषतै॥" इति दुर्गादासः॥

स्कुनभं, ग न उ रोधने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (क्र्या०-स्वा० च-पर०-सक०-सेट्। ज्ञावेट्।) दन्त्यादि पञ्चमस्वरौ। ग, स्कुभ्नाति। न, स्कुभ्नीत। उ स्कुभ्न्वित्। स्कुभ्वा। रोधनमावरणम्। इति कविकल्पद्रुमः॥ सौवधातुरयम्॥

स्कोटिका स्त्री, पचिविशेषः। यथा.—

"यथा-जम्बी।
शाङ्खिका खड्गिका तुलिकास्कोटिके समे॥"

इति चिकित्सशेषः॥

स्खद, म ष ड विदारे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) म, स्खदयते। नक्ष्मा.त् परस्य तु वा शब्द यम यम फणु त्यादिना वा शूस्कः। प्रस्खदते प्रस्खादयति। नवैव परिस्खाद्युपसर्गात् परस्य घटादित्वं नास्ति इति कातन्त्रायाः। नवैव अवस्थाने अप इति भौमः। प्रस्खादयति अवस्खादयति परिस्खदयति। अपपस्भ्यां परस्य घटादित्वं नास्तीति जीमरयाः। अपस्खादयति परिस्खादयति प्रस्खदयति। स्खदं स्खदने इति प्रत्यः। स्खदनं स्खेदमिति विश्वेचनरामौ। पाटनमिति गोविन्दः। क्लेशोत्पादनमिति गोयीचन्द्रः। हिंसिति रमानाथः। इति दुर्गादासः॥

स्खदनं, क्ली (स्खद+ल्युट्।) विदारणम्। इति स्खदधात्वर्थदर्शनात्॥ स्खेदम्। पाटनम्। क्लेशोत्पादनम्। हिंसा। इति कविकल्पद्रुमटीकायां दुर्गादासः॥

स्खल, मि चले। चले। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर-सक०-चले अक०-सेट्।) मि, स्खलयति वचनं ते सर्व्वथा सुभ्र, खेदमिति मालव्याम्। स्खालयति चञ्चलं। चयः सञ्चयः स्खलति पुष्पं मालिका:सञ्चिनोतीत्यर्थः। चलः स्खलनम्। स्खलति पत्रं इत्यच्च।

"इदः प्रेमा भस्मः सदसिरिव सन्निं न लभते। समेताप्रि प्रायः चलति खलु यद्वेरपि भृतः॥"

इति दुर्गादासः॥

स्खलनं, क्ली,, (स्खल+ल्युट्।) पतनम्। तत्पर्य्यायः। रिङ्गणम् २। हत्यमरः।१।७।३६॥ रिङ्गणम् २। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, सुश्रुते। ४। २४।

"श्रमस्खलनदोषघ्नं खविरे च प्रशस्यते। सत्त्वौजोबलवर्णस्थैर्य्यवीर्य्यविवर्द्धनम्॥"

अभिघातः। इति मेदिनीयः॥ यथा, माघे। ८। ५२।

"निजप्राणिपशुव्रतलघुखलना-
दभिनासिकाविवरसुप्तिरतिः।
अपरा परोक्ष गणकौमुदे
सुखवासमाश्च कमलाग्रसनैः॥"

उद्धारणम्। यथा, साहित्यदर्पणे। ३।२१८।

"उत्क्षप्तायितभोगाङ्गगोचरखलनसम्भवा॥"

तथाच भागवते। ५। ३। १२।

"अथ कदाचित् खलनचुत्पतनजृम्भनदुरवस्थानादिषु विवशानां नः सारथ्यं ज्वरमरणदशायामपि सकलकश्मलनिरसनानि तव गुणकतनामधेयानि वचनगोचराणि भवन्तु॥")

खलितं, क्ली, (खलन+क्तः।) कूटयुद्धादिना वृहमर्म्मादायाः खलनम्। तत्पर्य्यायः। छलम्। २। १।८।१०८॥ अङ्गः। त्रि, चलितम्। इति मेदिनी। ते, १६४॥ (यथा, धार्म्मासप्तशत्याम्। ६७२।

"सौधगवाचमगतो हि इष्टिस्तं स्खितिक्षतप्रयङ्गमपि।
डिमगिरिशिखरखलिता गङ्गा वेरावर्तं
रतिं॥")

स्खद, म प्रतीघाते। इति कविकल्पद्रुमः॥(भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) म, स्तिष्टकयियति तिम्नकयियति। इति दुर्गादासः॥

स्खन, त् क अभ्रभ्रे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (अदन्तपुरा०-पर०-अक०-सेट्।) स्खनयति मेघः। इति दुर्गादासः॥

स्खन, मि शब्दे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) मि स्खनयति स्खानयति। अतिस्खनन्। इति दुर्गादासः॥

स्खनः, पुं, (स्खन्दते शब्दाते कामुके: स्खनयति कथयति वधःगोमामिति वा। स्खन शब्दे+घञ्।) अवदवविशेषः। माह इति पुँ'षो इति प्रभाष्य। तत्पर्य्यायः। कुचः २। हत्यमरः। २। ६। ७७॥ कूचः ३ उरोजः ४ कचोजः ५ पयोधरः ६ वक्षोरुहः ७ उरसिजः ८। तस्याग्रं चुचुकम्। इति शब्दरत्नावली। तस्य शुभलक्षणं यथा, गारुडे। ३६। ८५।

"धरोममौ स्तनौ पीनौ चुनावविषमौ शुभौ।
कठिनावरोममुरौ मृदुग्रीवा च कम्बुभा॥"

तस्य मनोहरत्वकारकौषधं यथा, तत्रैव। १८४। ४।

"कुक्कुटागवलाचूर्णं नवमीतसमन्वितम्। तत्रेपी युवतीनाञ्च कुर्य्यान्नोहरं स्तनम्॥"

अथस्तनरोगस्य संप्राप्तिमाह।

"सच्चारो वाय्वदुष्टो वा दोषः प्राप्य स्तनौ स्त्रियः रक्तं मांसञ्च संदूष्य स्तनरोगाय कल्पते॥"

यदुच्चावाप्य स्तनौ प्रस्तुताश्च गर्भिणाश्च स्त्रिया बोध्यौ। यत आह सुश्रुतः

"धमन्यः संहतद्वारा: कन्यानां स्तनसंश्रिताः। दोषाविसरणात्तासां न भवन्ति स्तनामयाः॥"

दोषाविसरणाः संहतद्वारत्वेन दोषाणामविसरणमसञ्चारो यासु ताः।

"तासामिह प्रदुष्टानां गर्भिणीनाञ्च ताः पुनः। स्रवमादवेद विद्वत्ता जायन्ते सम्भवन्ततः॥"॥

स्तनरोगाणामतिदेशेन लक्षणान्याह

"पञ्चानामपि तेषान्तु स्थित्वा शोणितविद्रधिम्। लक्षणानि समानानि वाह्यविद्रधिलक्षणैः॥"

पञ्चानां वातपित्तकफसन्निपातागन्तुजानाम्। आगन्तुस्तनरोगामिवातेन प्रस्थेन च बोध्यम्॥

राजस्थासस्थाय: स्रमवाद्य॥॥

अथ स्तनरोगस्य चिकित्सा।

"शोथं स्तनोत्थितमवेक्ष्य भिषग्विदध्यात् यद्विद्रधावभिहितं बहुधा विधानम्। भागे विदारिणि तथैव च तस्य पाके तस्याः स्तनौ सतनमेव च निर्व्रणौ तौ॥

पित्तघ्नानि तु शीतानि द्रव्याण्यत्र प्रयोजयेत्। जलौकाभिर्हरेत्तं न स्तनावुपनाहयेत्॥"

उपनाहयेत् स्वेदयेत्।

"लेपो विशालामूलेन क्षत्ति पीड़ां स्तनौत्थितान्।
निम्बाक्षनकाकक्षाभ्यां लेपः प्रोक्तः स्तनाक्षिप्तः॥"

विशाला इन्द्रवारुणी। कनकक्ष पत्तूरक पत्रं ग्राह्यम्।

"लेपाक्षिप्तन्ति मूलं स्तनरोगं वन्ध्यकर्कोट्याः।
निर्व्यथं तण्डोलं सलिले तद्वा पिबेत्तत्र॥"

इति भावप्रकाशः॥

स्तनं, क्ली,(स्तन शब्दे+ल्युट्।) ध्वनिमात्रम्। मेघशब्दः। कुन्दिनम्। इति मेदिनी॥

स्तनयः, पुं, स्तनौ, (स्तनं धयति पिबतीति स्तन+धेट् पाने+"नाषिकास्तनयोर्धाधेटोः।"३। २। २८। इति खश्।) अर्द्धहिं पेदिति सुम्। पतिश्चिद्यः। तत्पर्य्यायः। उत्तानशय २ उत्तानशया ३ शिष्यः४ शिश्या ५ स्तनपः ६ स्तनपा ७ स्तनस्यो ८ स्तनस्या ९ बच्चोः ५ इत्यमरभरतौ॥ (यथा, रघुः। १४। ७८।